

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

The Traditional Mahajati Preaching

ประสงค์ rayanasukha

Prasong Rayanasukha

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

บทคัดย่อ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติสันนิษฐานว่ามีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏวรรณกรรม เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหาย ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวง ในรูปแบบคำประพันธ์หลายชนิด ต่อมาเมื่อมีเรื่องกาพย์มหาชาติซึ่งแต่งเป็นร้อยยาว ถึงยุคปลายกรุงศรีอยุธยามีมหาชาติกลอนเทศน์หลายสำนวน เป็นคำประพันธ์ร้อยยาวที่รวบรัดความให้กระชับขึ้น เพื่อให้ผู้ฟังรับฟังเทศน์ได้จบภายในวันเดียวตามความเชื่อว่าจะได้รับอานิสงส์แรง สมัยกรุงธนบุรีมีผู้แต่งมหาชาติเป็นร้อยยาวที่ไพเราะเพียง 2 กัณฑ์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเป็นมหาชาติประยุกต์ ซึ่งพัฒนาไปสู่มหาชาติทรงเครื่อง มหาชาติทางเครื่อง มุ่งให้ผู้ฟังเพลิดเพลินสนุกสนาน โดยได้สารธรรมด้วย

พัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติมีทั้งด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม รูปแบบการนำเสนอแก่ผู้ฟัง และด้านระเบียบพิธีการปฏิบัติ จึงมีทั้งข้อดีและข้อด้อยคือ ด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม จัดเป็นข้อดีเพราะทำให้อ่านหรือฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนรูปแบบการนำเสนอที่มีการเหลือประกอบการเทศน์ มีข้อดีที่ทำให้ผู้ฟังไม่ง่วง ไม่เบื่อหน่าย แต่ก็มีข้อด้อยคืออาจนำไปสู่การเพิ่มโลภะ ด้านระเบียบพิธีกรรม ซึ่งมีการจัดสถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปีพาทย์บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ มีพัฒนาการมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน จัดว่ามีข้อดีคือ ยังคงรักษารูปแบบประเพณีเดิมไว้ได้ อาจปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่นใช้แผ่นซีดีเพลงประจำกัณฑ์เทศน์แทนปีพาทย์เพื่อประหยัดงบประมาณซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจ

คำสำคัญ : ประเพณีการเทศน์มหาชาติ, ชาดก

Abstract

The Traditional Mahajati Preaching is assumed to occur before the Sukhothai period . There were not the literary works at that time because of loosing the works. In the Ayuthaya period, there was the literary work, “The Royal Mahajati” (Mahajati Kum Luong), in various types of poetry. Later on, another literary work, “Karb Mahajali” was written in the style of Rai yow. At the end of AyuThaya period, Mahajati was written in various styles of “Klon Thesana” in order to present within a day, which is the best merits for people who can listen the Mahajati within a day. Moreover, there were “La”, another style of poetry, added in Mahajati. In the Dhonburi period, there were two chapters of the Mahajati written beautifully by a poet. In the Ratanagosin period, the Mahajati was called “Vessantara Jataka ”, which was developed to be the applied Mahajati, Mahajati Zong Krueng, and Mahajati Haang Krueng, relatively, in order to enjoy the listeners.

There are both of the good and bad points of the development of the Traditional Mahajati Preaching, The good points is the format of writing which makes the listeners understand clearly. As for the adding of La in preaching, it is the good point to entertain the listeners, but it is probably the bad point to increase the greed in the listeners’s minds. As for the order of ritual in the preaching, it is the good point to keep it in the old tradition such as, the decorating of places like the forest according to the Vessantara Jataka’s story. It is the rather bad points to use the C.D. instead of the gamelan, however, it is sympathetic because of the limitation of the budget.

Key Words : The Traditional Mahajati Preaching, Jataka.

บทนำ

การเทศน์มหาชาติเป็นงานบุญที่นิยมจัดให้มีกันมาแต่โบราณกาล สันนิษฐานว่ามีมาแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังหลักฐานปรากฏชัดเจนในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิริไทย) ได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญบารมีต่างๆ ของพระพุทธเจ้าที่บังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือก ชื่อ ปัจฉัยนาเคนทร์ แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐ ด้วยใจศรัทธา ด้วยบุญสมภารบารมี ...” (พระยาสิริไทย, 2506) และนอกจากนี้ยังมีหลักฐานตามความในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 3 หรือจารึกนครชุม ซึ่งจารึกไว้ในสมัยพระยาสิริไทย (พระมหาธรรมราชาที่ 1) เมื่อ พ.ศ. 1900 ว่า “อันหนึ่งไสด้นับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปีขุนอันว่า พระปิฎกไตรยนี้จักหายแลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั้น สลักสน้อยไซ้ ธรรมเทศนาเป็นต้นว่า พระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย...”

จากหลักฐานทั้งในไตรภูมิพระร่วงและในศิลาจารึกหลักที่ 3 ดังกล่าว แสดงว่าชาวพุทธรู้จักคุ้นเคยกับการเทศน์มหาชาติมาช้านานแล้ว และไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยเท่านั้น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยังรุ่งเรืองอยู่ เช่น ลาว เขมร ก็นิยมฟังเทศน์มหาชาติ รวมทั้งมีการเขียนภาพตามฝาผนังโบสถ์วิหาร หรือเป็นภาพแผ่นผ้า(พระบุญ) โดยเฉพาะการอ่านการเทศน์มหาชาติจะได้รับความนิยมมากที่สุด จนกลายเป็นงานประเพณีประจำปี เรียกว่า “ประเพณีเทศน์มหาชาติ” เป็นสิ่งสิ่งที่ยึดถือประเพณีปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นแบบแผนขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี ในลักษณะการแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา” และคำวาทมหาชาติอธิบายว่า “เรียกเวสสันดรชาดกว่า มหาชาติ, การมีเทศน์ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เรียกว่า มีเทศน์มหาชาติ” (ราชบัณฑิตสถาน, 2556) ประเพณีเทศน์มหาชาติ ก็หมายถึง ประเพณีการแสดงธรรมเรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดกอันเป็นคำสั่งสอนในทางศาสนา ซึ่งนิยมจัดสืบต่อกันมาจนปัจจุบัน

งานเทศน์มหาชาตินี้ ในภาคกลางนิยมทำกันหลังออกพรรษา พ้นหน้ากฐินแล้ว แต่ในภาคอีสานนิยมทำกันในเดือน 4 เรียกว่า “งานบุญผะเหวด” (ในประเทศไทยสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็มีการจัดงานเทศน์มหาชาติ เรียกว่า “บุญผะเหวด” เหมือนกัน) ส่วนทางภาคใต้ มีการเทศน์มหาชาติ เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติเหมือนภาคกลาง แต่ไม่จำกัดว่าเป็นเดือนใดสุดแต่วัดและชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นจะตกลงกัน สำหรับทางภาคเหนือ หรือดินแดนล้านนา จะเรียกการเทศน์มหาชาติว่า “การตั้งธรรมหลวง” ซึ่งจะจัดขึ้นในเดือนยี่เพง (ยี่เป็ง) คือวันเพ็ญเดือน 12

สำหรับเรื่องที่น่ามาใช้ในการเทศน์มหาชาตินั้นไม่ว่าจะเป็นภาคไหนของประเทศ (รวมทั้งประเทศลาว) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดร อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และออกบวชจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เหตุผลที่นำเรื่องเวสสันดรชาดกมาเทศน์ในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ

เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 28 โดยที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้เป็นคาถาภาษาบาลี นับได้ 1,000 คาถา จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คาถาพัน” ชาดกนอกจากจะหมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ แล้ว ชาดกยังมีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นเครื่องชี้วัดความเสื่อมแห่งพระปริยัติในอนาคต (ความเสื่อม 5 ประการหรืออันตราย 5 ได้แก่ อธิคมอันตราย (อันตรายแห่งการบรรลุพระธรรม) ปฏิปัตติ (อันตรายแห่งการปฏิบัติ) ปริยัติอันตราย (อันตรายแห่งการเล่าเรียน) ลิงคอันตราย (อันตรายแห่งสมณเพศ) และธาตุอันตราย (อันตรายแห่งพระธาตุ) สำหรับมหาเวสสันดรชาดกยังดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน ย่อมเป็นนิมิตหมายว่าความเสื่อมในพระปริยัติยังไม่มาถึงในเร็ววัน

เวสสันดรชาดก เป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในชาดกใหญ่ 10 เรื่องที่เรียกว่า ทศชาติ เรื่องเวสสันดรชาดกนี้นิยมเรียกว่า มหาชาติ ส่วนอีก 9 เรื่องไม่เรียกว่ามหาชาติข้อนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, 2550) ทรงอธิบายว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยตลอดจนประเทศใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกอื่นๆ ด้วยปรากฏว่ามีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ทั้ง 10 อย่าง คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี และอิทธิฐานบารมี

เหตุผลที่ชาวพุทธนิยมฟังเทศน์มหาชาติ มีเหตุผลสำคัญอยู่ 2 ประการคือ

1. สันนิษฐานว่าเป็นเพราะ อิทธิพลของมัลลยสูตร ที่กล่าวถึงพระมัลลยเถระ ผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตไตรยมาแจ้งแก่ชาวโลกว่า ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ 1,000 คาถาให้จบในวันเดียว จะได้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอริย์ ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต (พระครูวิจิตรธรรมโกศล, 2536)

2. คนไทยเชื่อในอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติจบในวันเดียวว่า จะได้ไปสู่สุคติ โลกสวรรค์ ไม่ไปเกิดในอบาย จะเป็นผู้มีลาภยศ และจะได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน (กรมการศาสนา, 2558)

จากเหตุผล 2 ประการดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยินดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา จนเกิดเป็นประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีทุกปีมาจนทุกวันนี้

ข้อคิดเกี่ยวกับประเพณีการเทศน์มหาชาติ และวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ

จากหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 3 ของพระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย (พ.ศ.1900) ที่ว่า “...ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติหาคนสวดแลมิได้เลย” แสดงว่าคงมีการเทศน์มหาชาติมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัยแล้ว แต่คงเป็นในลักษณะสวดมากกว่าการเทศน์ แต่ตกมาถึงสมัยพระเจ้าลิไทก็หาคนสวดไม่ได้ อาจเป็นเพราะไม่มีวรรณกรรมให้ศึกษา เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหาย ทั้งที่ก่อนหน้านี้คงจะมีการแปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยแล้ว เพราะคนไทยรู้จัก “คาถาพัน” ซึ่งหมายถึงเรื่องพระเวสสันดรชาดก หรือมหาชาติ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีวรรณกรรมเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” ลักษณะการแต่งเป็นคำประพันธ์หลายชนิดทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย (ยกเว้นกลอน คงยังไม่เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น) เพราะมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายคนแต่งคงสุดแต่ใครจะถนัดแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดใด (ผู้เขียนเห็นว่าคงจะอ่านเข้าใจยากอยู่ เพราะแต่งโดยยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป)

ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม โปรตเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตช่วยกันแปลให้เป็นภาษาไทย ที่อ่าน หรือฟังได้เข้าใจง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง เรียก กาพย์มหาชาติ มีลักษณะเป็นร่ายยาว ใช้สำหรับพระเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกาฟัง เป็นที่เข้าใจง่ายกว่าการฟังมหาชาติคำหลวง แต่ภายหลังก็เสื่อมความนิยมไป เพราะเนื้อเรื่องยืดเยื้อไม่สามารถฟังให้จบภายใน 1 วัน ซึ่งขัดต่อความเชื่อของคนไทยที่ว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายใน 1 วันจะได้านิสงส์แรง ได้ไปเกิดในยุศพระศรีอริยเมตไตรย

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การเทศน์มหาชาติก็ยังคงเป็นงานบุญที่นิยมจัดกันประจำปี ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น ประเพณี และคนไทยก็ยังนิยมฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จึงมีผู้คิดแต่งมหาชาติกันหลายสำนวนมีลักษณะประชันขันแข่งกัน เรียกว่า มหาชาติกลอนเทศน์ แต่ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาว มีภาษาบาลีแทรกเป็นตอนๆ ถึงรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง การเทศน์มหาชาติมีพัฒนาการต่างไปจากเดิม มีการเทศน์เป็นทำนองต่างๆ เพื่อให้ชวนฟังยิ่งขึ้น และมีการแหล่ประกอบ ทั้งแหล่ใน และแหล่นอก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ที่พัฒนาไปถึงขั้นมีแหล่ประกอบนี้มีทั้งข้อดี และข้อด้อย คือ

ข้อดี ทำให้ผู้ฟังสนใจติดตามฟังไม่เบื่อ ไม่ง่วง ถ้าพระที่เทศน์พยายามแทรกธรรม หรือสาระได้เหมาะสม จะทำให้คนทั่วไปนิยมฟังเทศน์มหาชาติมากขึ้น ได้สารประโยชน์ทางธรรม เพราะเรื่องเวสสันดรชาดก มีคุณค่าหลายประการด้านคุณธรรม เช่น ความกตัญญู ความเสียสละ ด้านการปกครองระบอบประชาธิปไตย เหล่านี้เป็น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่สาธุชน

ข้อด้อย ถ้าพระผู้เทศน์มุ่งให้ผู้ฟังสนุกสนานเป็นสำคัญ อาจสืบทอดสละหรืออคติธรรมให้ผู้ฟังรับทราบ หรือบางแห่งมีการแหล่ แล้วมีการเรียไรเงิน หรือติดกัณฑ์เทศน์เพิ่ม เป็นต้น

อาจเป็นการนำไปสู่การเพิ่มโทษแทนที่จะเป็นการบุญ อาจกลายเป็นบาปแทนก็ได้ นับว่าเป็นการไม่เหมาะสม

สำหรับด้านวรรณกรรมที่มีการพัฒนาจากกาพย์มหาชาติ มาเป็นมหาชาติกลอนเทศน์หลายๆ ส่วนนั้น ผู้เขียนเห็นว่ามีส่วนดี เป็นการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเสริมด้านปัญญา แม้ว่าจะเป็นลักษณะแข่งขันประชันกันก็น่าจะเป็นข้อดี แต่ข้อควรระวังอย่าให้การประชันขันแข่งกลายเป็นเรื่องวิวาทบาดหมางกันในกลุ่มผู้แต่งก็จะเป็นการเสริมภูมิธรรมและภูมิรู้

ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงมีต่อมา มีการจัดการเทศน์ในแต่ละภาค ภาคกลางนิยมจัดในโอกาสหลังออกพรรษา ภาคอีสานจัดในเดือน 4 เรียกว่างานบุญพระเวส ภาคเหนือจัดในเดือนยี่เป็ง คือ เพ็ญเดือน 12 เรียกว่า การตั้งธรรมหลวง ภาคใต้เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติคล้ายภาคกลาง แต่กำหนดการจัดแล้วแต่ชาวบ้านกับทางวัดจะตกลงกัน

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า ปัจจุบันที่ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านรูปแบบการเทศน์ และด้านวรรณกรรมเป็นไปในลักษณะประยุกต์ จากมหาชาติ เป็นมหาชาติประยุกต์ มหาชาติทรงเครื่อง และมหาชาติทางเครื่องนั้น มองในแง่สรรค์สร้างก็จัดว่าดี เป็นการสร้างความสนใจผู้ฟัง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ หรือวัยรุ่นที่ยังพอใจความสนุกสนานเพลิดเพลินมากกว่าสาระของเรื่อง ให้หันมาใส่ใจในประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีคุณค่าหลายด้าน อาทิ รสไพเราะ ของถ้อยคำสำนวนภาษาที่ปรากฏในกัณฑ์มหาพน และกัณฑ์มัทรี ความฉลาดน่ารักแบบเด็กๆ ในกัณฑ์กุมาร และอื่นๆ

กล่าวได้ว่า รูปแบบการเทศน์มหาชาติทั้งแบบเรียงกัณฑ์และแบบประยุกต์ ล้วนให้ประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งนั้น เนื่องจากเรื่องเวสสันดรมีคุณค่าในเนื้อหาอยู่หลายประการ เช่น คุณธรรมความดีงามด้านความเสียสละ ความอดทน ความกตัญญู ความเมตตา เป็นต้น ทั้งท่วงทำนองในการเทศน์ที่ไพเราะด้วยน้ำเสียงและลีลาของพระนักเทศน์ ยังช่วยเสริมสร้างศิลปะเชิงดนตรีในหัวใจของผู้ฟัง เกื้อกูลความละมุนละไมให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ และเมื่อมีรูปแบบการเทศน์เชิงประยุกต์ ซึ่งทางวัดหรือพระนักเทศน์ได้พัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินในการฟังเรื่องราวทางพุทธศาสนาโดยไม่เบื่อหน่าย หรือวังนอน ทำให้ได้รับทั้งหลักพุทธธรรมและความบันเทิงในคราวเดียวกัน จึงทำให้การเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ได้มาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตสำหรับรูปแบบการจัดเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์ในส่วนที่เกี่ยวกับการเหล่านั้น พระที่เทศน์เหล่านั้นมีน้ำเสียงดี แล่ได้คล่อง และมีลีลาสนุกสนานครึกครื้นโดยเฉพาะในการเหล่านั้น เป็นที่ถูกใจญาติโยม จึงมีการติดกัณฑ์เทศน์ถวายเป็นพิเศษ แต่มีบางครั้ง พระบางรูปที่เทศน์มีการแล่นในลักษณะเชิญชวนญาติโยมให้ติดกัณฑ์เทศน์ ซึ่งญาติโยมก็พากันติดกัณฑ์เทศน์ฉลองศรัทธาเป็นที่ครึกครื้น จนน่าเป็นข้อคิดสะกิดใจว่า

จะเป็นการสมควรหรือไม่ ซึ่งกรณีเช่นนี้เป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณาทั้งในฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาส เพื่อช่วยกันหาความเป็น “ทางสายกลาง”

ระเบียบประเพณีการเทศน์มหาชาติ

งานเทศน์มหาชาติมีระเบียบการจัดนับตั้งแต่สถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปีพาทย์ที่จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ทั้ง 13 กัณฑ์ ซึ่งจะมีมาแต่สมัยใดก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ที่นิยมกันเป็นหลักใหญ่มีดังนี้

1. ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติ

1) ตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก โดยนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อยและกิ่งไม้มาผูกตามเสาและบริเวณรอบๆ ธรรมาสน์ ประดับธงทิวและราชวัตร ฉัตร ตามสมควร

2) ตั้งขันสาครใหญ่ หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ใส่น้ำสะอาดเต็ม สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ในระหว่างที่พระเทศน์ น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จพิธีแล้วถือว่าเป็นน้ำพระพุทธมนต์ที่สำคัญ ภาชนะที่ใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาสน์กลางบริเวณพิธี

3) เตรียมเทียนเล็กๆ จำนวน 1,000 เล่ม แล้วนับแยกจำนวนแยกเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบว่ามัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้น ก็เอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ภาชนะใส่น้ำตอกันไปจนจบกัณฑ์ให้หมดมัดพอดี ครบ 13 กัณฑ์ถ้วนจำนวน 1,000 เล่มเท่าจำนวนคาถา บางแห่งนิยมทำธงเล็กๆ 1,000 คันแบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณฑ์อย่างเทียบ แล้วปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหยวกกล้วย แต่การใช้ธงไม่เป็นที่นิยมเช่นเทียบ การจุดเทียนหรือปักธงบูชา กัณฑ์เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้นๆ (ออนไลน์)

2. ข้อสังเกตของการเทศน์มหาชาติในปัจจุบัน

1) ระเบียบพิธีการจัดเทศน์มหาชาติเข้าใจว่าคงมีมาพร้อมๆ กับการฟังสวด หรือฟังเทศน์มหาชาติตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยนั้น องค์ประกอบต่างๆ อาจแตกต่างกันบ้างแต่อย่างน้อยก็คงมีเครื่องกัณฑ์เทศน์ ส่วนปีพาทย์ประจำกัณฑ์ก็น่าจะมี เพราะการเทศน์มหาชาตินั้นได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระมหากษัตริย์จะทรงสนับสนุนทางด้านวรรณกรรมตลอดมา เชื่อว่าด้านประเพณีการเทศน์มหาชาติก็คงจะอยู่ในพระราชนิยม และทรงสนับสนุนตลอดมาเช่นกัน ในปัจจุบันจะเห็นว่าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จทรงเป็นองค์ประธานในงานประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีที่บางหน่วยงานจัดขึ้น และผู้เขียนเห็นว่าเป็นจุดสำคัญที่เสริมให้ประเพณีเทศน์มหาชาติยังมั่นคงอยู่จนทุกวันนี้

2) ผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีระเบียบประเพณีการจัดที่ละเอียดประณีต ที่เห็นได้ชัดก็คือ การบรรเลงปีพาทย์ประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นธรรม

นิยมปฏิบัติมาแต่โบราณ ดังมีกล่าวไว้ในหลักศิลาจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. 732 (พ.ศ. 1913) ตอนที่ 3 บรรทัดที่ 21 – 30 กล่าวถึงดนตรีไว้ว่า “ให้ถือกระถางข้าวตอกดอกไม้ได้เพียน ตีพาทย์ดั่ง พิณฆ้องกลอง ปี่สรโน พิสนญชัยทะเทียด กาทล แตรสังข์มาน กังสดาล มรยางค์ ดงเดียด เสียงเลิศเสียงก้อง อีกทั้งคนร้องให้อื้อดาสะท้าน ทั้งนครหรียญชัยแล” (เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ, 2550) ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อเจ้าภาพจุดเทียนประจำกัณฑ์เทศน์เป็นสัญญาณอาราธนาพระธรรมกถึกขึ้นสู่ธรรมาสน์เทศน์ และเมื่อพระเทศน์จบลงแต่ละกัณฑ์ ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์นั้นๆ เช่น กัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบรรเลงเพลงพญาโศก กัณฑ์ชุกจะบรรเลงเพลงเช่นเหล้า หรือคางคากินกล้วย และเมื่อจบกัณฑ์สุดท้ายหากไม่มีการเทศน์ต่อ (เช่นเทศน์อริยสัจสี่) ปีพาทย์ก็จะบรรเลงเพลงกราวรำต่อเนื่องกับเพลงเชิด เป็นการแสดงความยินดีปรีดาที่ได้ประกอบกุศลกิจสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เป็นการอนุโมทนาแก่ผู้ร่วมการกุศล และแสดงว่าเป็นการเลิกงาน

ในปัจจุบันสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ความผันแปรด้านเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องคำนึงเรื่องการใช้จ่าย การทำมาหากิน และเรื่องปากท้องเป็นสำคัญ อันอาจมีผลกระทบถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ดังจะเห็นได้ในเรื่องของการใช้ปีพาทย์บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงใช้ไทป์หรือแผ่นซีดีแทน บางแห่งใช้ดนตรีไทยบรรเลงเพลงเฉพาะตอนเริ่มต้นและตอนจบเท่านั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เพื่อความรวดเร็วประหยัดเวลา รวมทั้งประหยัดงบประมาณก็เป็นได้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจพอสมควร แต่ก็เป็นเรื่องน่าเสียดายความไพเราะนุ่มนวลของปีพาทย์ที่อาจจะค่อยๆ เลือนหายไปตามกาลเวลา

3) สังคมไทยปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงตามยุคโลกาภิวัตน์ หรือยุคสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คนส่วนใหญ่ต้องปรับตัวให้เหมาะกับสภาพเศรษฐกิจที่เผชิญอยู่ พ่อแม่ไม่มีเวลามากพอที่จะดูแลอบรมลูกอย่างใกล้ชิดเหมือนสมัยก่อน โอกาสที่จะพาลูกเข้าวัดมีน้อยลง ผลก็คือ มีการเปลี่ยนแปลงด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคตินิยมในการฟังเทศน์มหาชาติแปรเปลี่ยนไป ความเชื่อเรื่องการได้รับอานิสงส์แรง และได้เกิดในสมัยพระศรีอารียะจะลดน้อยลง โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน บางส่วนอาจรู้จักแต่เพียงชื่อเทศน์มหาชาติ แต่ขาดความสนใจที่จะเรียนรู้ บางคนรู้จักพระเวสสันดร แต่ก็มองข้ามคุณธรรม และคุณค่าในเรื่องเวสสันดรชาดก กลับมองในมุมของสิทธิมนุษยชนก็มีบ้าง เหล่านี้ เป็นเรื่องของความเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน แต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่สนใจประเพณีวัฒนธรรมไทย จึงเป็นการสมควรหาทางส่งเสริมสนับสนุนในหลายๆ วงการ โดยเฉพาะวงการศึกษาวงการพระพุทธศาสนา เพื่อหาวิธีธำรงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นประเพณีของไทยที่มีคุณค่าหลายประการ อาทิ สุนทรียรสทางภาษา รสวรรณคดี ศิลปกรรม คีตศิลป์พื้นบ้าน คุณธรรม และจริยธรรม ซึ่งล้วนแต่

เสริมสร้างจิตและอารมณ์ เป็นการเติมเต็มคุณภาพแห่งชีวิตมิให้โน้มเอียงไปสู่การเป็นเพียงมนุษย์เครื่องจักรกลเท่านั้น

บทสรุป

ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย และมีพัฒนาการต่อๆ มาควบคู่กับวรรณกรรม เรื่องมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดกมาจนถึงปัจจุบัน การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีงานบุญที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วทุกภาคของประเทศไทย มีความศรัทธา และเชื่อในคตินิยมว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จะได้รับอานิสงส์แรง ซึ่งส่งผลให้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย ทั้งจะเป็นผู้มีลาภยศ และได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน จึงทำให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยินดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา ทุกวันนี้ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ทั้งด้านเนื้อหา มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนด้านรูปแบบมีการประยุกต์เช่น มีการเทศน์แบบปฐจา - วิสัชนาบ้าง มีการแห่ประกอบการเทศน์บ้าง ไปจนถึงมีการแสดงลิเกสลับการเทศน์ของพระก็พบในบางแห่ง ส่วนเครื่องประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ เช่น การบรรเลงปี่พาทย์ในพิธีเทศน์มหาชาตินั้น มีการประยุกต์โดยใช้แผ่นซีดีแทนปี่พาทย์ก็มี ซึ่งอาจเพราะต้องการความประหยัดก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะคุณค่าในเนื้อหาของมหาชาติ เป็นการปลูกฝังคุณธรรมความดีงาม อันมีกระแสแห่งความเมตตา ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความไม่เห็นแก่ตัว รวมทั้งอรรถรสด้านถ้อยคำสำนวน ภาษา โดยผ่านท่วงทำนองการเทศน์ของพระธรรมกถึกยังเป็นเสน่ห์ดึงดูดศรัทธาของชาวไทยพุทธได้มันอยู่ แม้จะมีอิทธิพลของ กระแสวัฒนธรรมต่างชาติที่เข้ามาปะปนในวัฒนธรรมของไทยทำให้เบี่ยงเบนความสนใจของคนไทยบางกลุ่มไปบ้าง แต่ประเพณีการเทศน์มหาชาติของไทยยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนอนาคตจะเป็นอย่างไร ประเพณีการเทศน์มหาชาติจะยังคงอยู่ หรือจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ก็ขอฝากไว้กับวงการศึกษาและวัฒนธรรม รวมทั้งวงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทยและชาวไทยพุทธทุกคนต่อไป

